

Mansour Nasasra. **The Naqab Bedouins: A century of politics and resistance**. Columbia University Press. 2017. 288 pages

יובל יונאי*

ספרו של מנצור נסאסרה ממלא חלל במחקר על החברה הבדואית בנגב. בשל העניין האנתרופולוגי בחברות של נוודים, החברה הבדואית זכתה למנה גדושה של מחקר מצד אנתרופולוגים מקומיים וזרים. המחקרים המעולים בתחום העשירו את הידע שלנו על חיי היומיום, הכלכלה, יחסי השארות והדפוסים התרבותיים המיוחדים לחברות בדואיות, ותוך כדי כך גם עזרו לנו להבין את הכשלים בדימויים הקלאסיים של חברות נוודים ובהנגדה הבינארית בינן ובין חברות של יישובי קבע. אבל המחקר האנתרופולוגי, כדרכו של מחקר אנתרופולוגי, התמקד בדפוס התנהגות יומיומיים, בהמשגות תרבותיות ובאינטראקציות בתוך החברה הבדואית. המחקרים האנתרופולוגיים עמדו אמנם גם על מקומם של קשרים פוליטיים עם המדינה ועם קהילות יהודיות שחיו בנגב, אבל אף מחקר לא שם במרכז את היחסים בין מנגנוני המדינה ובין החברה הבדואית, נושא העומד במרכזו של ספר זה.

גם במחקר על הפוליטיקה הפלסטינית בישראל היו הבדואים "ילדים חורגים". החברה הפלסטינית מסועפת ומגוונת, והכתיבה - הן של פלסטינים הן של חוקרים לא פלסטינים מישראל ומחוצה לה - מתקשה גם כך בסקירת היחסים המורכבים בין תת-הקבוצות הפלסטיניות ובין עצמן, והיחסים של כל אחת מהן עם מנגנוני המדינה ועם הציבורים היהודיים השונים. בשל נפרדותה וייחודה של החברה הבדואית והמעמד השולי שלה בתוך החברה הפלסטינית, מועט המחקר על ההתפתחויות שעברה מאז ראשית ההתיישבות הציונית ועל אופייה של שליטת המדינה בבדואים, השונה מאופני השליטה בפלסטינים הלא-בדואים. יש כמובן עבודות על המאבקים סביב האדמה בנגב והשאיפה של המדינה לרכז את הבדואים בעיירות רפאים חסרות תשתית כלכלית (ראו למשל, Falah, 2010; Dinero, 2010; Abu-Sa'ad, 2005; Kedar et al., 2018), אבל התבוננות כוללת ביחסי הבדואים בנגב עם המדינה לא נעשתה, ונסאסרה ממלא את החלל בכתיבה על "מאה שנות פוליטיקה והתנגדות".

אחת התובנות הראשונות שלמדתי מהספר היא ששליטים (וגם אלו שמתכננים להיות שליטים, כמו התנועה הציונית בתקופת טרום המדינה) אינם יכולים להרשות לעצמם להתעלם מאף קבוצה. בניגוד לחוקרים אקדמיים, שמשאביהם המוגבלים ותחומי העניין שלהם אופנתיים והם מתמקדים בפיסת מציאות חברתית אחרת בכל פעם, מי שרצה לשלוט במרחבי הנגב היה חייב להביא בחשבון את נוכחות הבדואים בשטח, את משקלם בשווקים השונים (ובכלל זה כמובן שוק העבודה) ואת התגובות שלהם לאקטים שלטוניים - מחקיקה ועד השתלטות על קרקע בכוח הריבונות. נסאסרה מנתח את המדיניות של השליטים הללו, עומתאנים, בריטים ויהודים, עומד על מניעיהם וסוקר את התגובות של הבדואים לצעדים שנקטו ביחס אליהם.

* פרופ' יובל יונאי, החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת חיפה

נסאסרה ממקם את הניתוח שלו במסגרת תאורטית המדגישה שתי נקודות: (א) חשיבותה של המדינה כארגון רב כוח העוסק בפרויקט של ביצור כוחו והכפפת כל מה שקורה בטריטוריה הלאומית לסדר וליציבות, ו(ב) האופן שבו הפרויקט המדינתי במסגרת קולוניאליות התיישבותי כרוך בכפיית הסדר החברתי של המתישבים על הילידים. היתרון של מסגרת זו, המפורטת בבהירות ובהרחבה בפרק 1, הוא בכך שהיא מאפשרת לנתח את יחסי המדינה הישראלית עם הבדואים בנגב במסגרת של יחסי השליטים הקודמים – העותמאנים והבריטים – עם אותם בדואים, ובמסגרת של יחסי מדינות אחרות באזור עם הבדואים החיים בהן.

התוצר הוא ספר עמוס ועשיר בהיסטוריה של יותר ממאה שנה, המספר באופן עקבי ושיטתי כיצד החברה הבדואית התמודדה עם הניסיונות של כוחות זרים לשלוט בה. הספר נסמך על מחקר ארכיוני מקיף הכולל ארכיונים של משרד החוץ (Foreign Office) הבריטי, צה"ל, המדינה, האו"ם ועוד. אבל נסאסרה לא הסתפק בתעודות כתובות; הוא ראיין בדואים שהיו מעורבים במשא ומתן בין המדינה לבדואים בזמן מלחמת 48' ולאחריה, או שהיו עדים למשא ומתן זה, ופקידים ישראלים כמו המושלים הצבאיים ששלטו בגורלם של הבדואים בדרום.

פרק 2 עוסק במדיניות של השלטון העותמאני ביחס לבדואים שחיו באזורי הספר שלו. הוא מראה שכבר העותמאנים ניצלו מאבקים בין־שבטיים בניסיון לאכוף את סמכותם, אבל הצלחתם הייתה מוגבלת בשל ההתנגדות הבדואית. רק לקראת המאה העשרים הצליחו המאמצים העותמאניים לחולל שינוי עם בנייתה של באר שבע כעיר מחוז עצמאית וריכוז מוסדות ציבוריים בעיר החדשה (בשכונה הקרויה כיום "העיר העתיקה", כאילו באר שבע ממשיכה ערים מקראיות בעלות רצף של אלפי שנים; ראו Markowitz & Urieli, 2002), אבל מאבק על מיסוי ועל הכרה בזכויות על האדמה גרמו לחיכוכים עד קץ השליטה העותמאנית. פרק זה מסתמך בעיקר על עבודות קודמות, אף שנסאסרה נסמך גם על הזיכרון הקולקטיבי של התקופה בתרבות הבדואית.

פרק 3 ממשיך אל המדיניות הבריטית ביחס לבדואים בדרום פלסטין ובעבר הירדן. לטענתו של נסאסרה, הנסמכת בעיקר על מסמכים של השלטון הבריטי, הבריטים נתנו לבדואים לנהל את ענייניהם הפנימיים תמורת שמירה על "שקט תעשייתי". השלטון קידם חינוך ושירותים אחרים באזור, ונשא ונתן עם הבדואים על גובה המיסוי בהתאם למצבם הכלכלי. פרקים 2 ו-3 מראים ששאלת הקשר בין מנגנוני המדינה המודרנית ובין הבדואים עלתה גם בלי קשר לעימות הפלסטיני-יהודי, והם חשובים גם כדי להבין את המתח האינהרנטי לאכיפת הסמכות של מדינה על שבטים סמי-נוודיים (נסאסרה מפנה, כשצריך, לספרות על יחסי בדואים עם מדינות אחרות במזרח התיכון ובצפון אפריקה) וגם כדי להראות שיש מודלים שונים של שליטה. נוסף על כך, כפי שכתרת ספרו אומרת, הוא רוצה לעמוד על הרצף של ההתנגדות מצד הבדואים למאמצים של כוחות מבחוץ להכפיף אותם ואת אורחות חייהם לצרכים ולאינטרסים של השלטון.

למרות החשיבות של שני הפרקים העוסקים בתקופה הטרומ־מדינית, רוב הספר עוסק ביחסים בין מדינת ישראל לאזרחיה הבדואים הערבים בנגב. כאן התיאור מפורט הרבה יותר והוא רלוונטי מאוד להבנת המאבק הנוכחי של המדינה באזרחיה ובהתנגדותם. פרקים 9-4 מספקים סקירה כרונולוגית. פרק 4 עוסק במפעל הציוני באופן כללי, אבל מתמקד

במקום של הנגב בחזון הציוני, בהתיישבות הציונית בנגב ובהשתלטות על הנגב ב-1948. פרק זה ממחיש את החשיבות של הספר שעליה עמדת קודם: ההתמקדות בנגב מאפשרת לספר להאיר במרוכז סיפורים שנדחקים לקרן זווית כאשר מספרים את סיפור המפגש הציוני-פלסטיני מנקודת המבט ה"כללית" של הסכסוך, ובעצם מתמקדים במה שקרה במרכזים הפלסטיניים הלאומיים במרכז ובצפון.

הממשל הצבאי הוא השחקן המרכזי בפרקים הבאים, וגם הם מתקדמים בסדר כרונולוגי: התבססות הממשל הצבאי בנגב (פרק 5); עיצוב היחסים עם הבדואים תוך כדי שבירת המסגרות השבטיות, גירוש רוב הבדואים לירדן ולמצרים, וגירוש אלו שנותרו לתחום המושב שכונה "אזור הסייג" מצפון מזרח לבאר שבע (פרק 6); המבנה הפוליטי, המאבק הכלכלי, ההתנגדות וההישרדות בשנות החמישים (פרק 7); השלב השני של הממשל הצבאי בשנים 1956-1963 (פרק 8); ביטול הממשל הצבאי, מהלך שלא יצר שינוי מהותי בתהליכי השליטה (פרק 9). פרויקט יישובם של הבדואים בעיירות מתוכננות בלי היועצות בהם ובלי לפתור את שאלת הזכויות על אדמותיהם נדונה גם בסוף פרק 8 וגם בפרק 9, שמתאר את ההתנגדות לפרויקט זה. פרק 10 מעביר אותנו היישר אל ההווה ולמאבקים סביב תוכנית פראור.

היריעה קצרה מכדי לתאר את השתלשלות העניינים, אבל הקריאה מאלפת וחשובה ומלמדת כיצד המדינה חתרה בהתמדה לביצור האינטרסים שלה ושל המתיישבים היהודים, וכיצד הבדואים התמידו בהתנגדות והצליחו לעצור חלקית את התוכניות הממשלתיות למרות יחסי הכוחות הלא מאוזנים. לנסאסרה יש מסר שהוא מעביר בעקביות לאורך הפרקים, והפסקה הראשונה בפרק המסכם מתמצתת אותו. הוא מתנגד להשקפה המקובלת, אצל פלסטינים ויהודים כאחד, שלפיה המדינה הישראלית הצליחה לדכא את הבדואים בנגב. לא כך, טוען נסאסרה; בדואי הנגב הצליחו לשנות את המדיניות של כל המשטרים ששלטו בנגב, העותמאני, הבריטי והישראלי, באמצעות שימוש יצירתי בהתנגדות יומיומית לא אלימה. הטיעון מרחיק לכת מעבר למקרה הבדואי; הוא רוצה לטעון שאנו צריכים לחשוב על כוח כעל יחסים בין שני גורמים ולא כיכולת של צד מסוים. ההסתכלות על כוח כיכולת מביאה לתפיסה שלפיה הגורם החלש ביחסים, הבדואים במקרה הזה, הם תמיד פסיביים וחסרי כוח בכלל. אבל גם בעלי הכוח העדיף זקוקים לשיתוף הפעולה של מעוטי הכוח, ויכולת השליטה שלהם היא תמיד מוגבלת.

כתיבה היסטורית פוליטית היא תמיד גם אקט פוליטי, והכתיבה של נסאסרה אינה יוצאת דופן. גם היא מעידה על פוליטיקה בדואית שרוצה לא רק לבקר את השליטה של המדינה אלא גם לספר את ההיסטוריה של ההתנגדות. אחת מנקודות החוזק של הספר היא יכולתו להאיר את הדיאלקטיקה שנוצרה בין שני מומנטים אלו: הכוח שמופעל על הבדואים והכוח שהם הפעילו בחזרה. האם הוא נוטה להפריז ביכולת התמרון של ההנהגה הבדואית? אולי, אבל זה אופיים של נרטיבים היסטוריים. כוחם הוא בהבלטת נקודות שהיו סמויות בנרטיבים שאחרים סיפרו קודם, והספר של נסאסרה מלא נקודות כאלה ותובנות חדשות וחשובות.

מקורות

- Abu-Sa'ad, Isma'eel. (2005). Forced sedentarisation, land rights and indigenous resistance: The Palestinian Bedouin in the Negev. In Nur Masalha (Ed.), *Catastrophe remembered: Palestine, Israel and the internal refugees* (pp. 113–142). Zed.
- Dinero, Steven C. (2010). *Settling for less: The planned resettlement of Israel Negev Bedouins*. Berghan.
- Falah, Ghazi. (1989). Israeli state policy toward Bedouin sedentarization in the Negev. *Journal of Palestine Studies*, 18(2), 71–91.
- Kedar, Alexandre, Ahmad Amara, & Oren Yiftachel. (2018). *Emptied lands: A legal geography of Bedouin rights in the Negev*. Stanford University Press.
- Markowitz, Fran, & Natan Urieli. (2002). Shopping in the Negev: Global flows and local contingencies. *City and Society*, 14(2), 211–236.